

Lengyel széljegyzetek

Aug. 31

Tegnap (augusztus 30-án) létrejött a megegyezés a gdanski és a szzczecini üzemközi sztrájkbizottságok és Jagelski, illetve Barcikowski között. Délután a párt központi bizottsága meghallgatta Stanislaw Kania, a hadsereg és a rendőrségi ügyekkel megbízott titkár tájékoztatóját, és « jóváhagyólag tudomásul vette » a Gdanskban és Szczezinben tárgyaló kormánybizottságok jelentéseit. Hivatalosan csak ennyit közöltek. Ha a hírek beigazolódnak, ez azt jelenti, hogy a meglévő szakszervezetek *mellett* a munkások új, autonóm, ún. önigazgatási szakszervezeteket alakíthatnak. Amennyiben a gdanski sztrájkbizottságnak és az ország más pontjain (Wroclaw, Szilézia stb.) sztrájkoló munkásoknak sikerül elérniük, hogy az új szakszervezeteket az ország egész területére kiterjesszék, továbbá, hogy a mintegy 30 letartóztatott ellenzéki aktivistát szabadon engedjék, valóban rendkívül jelentős fordulatról beszélhetünk, ami a történeteket intézményesen is irreverzibilisé teszi. De ha az új szakszervezeteket csak a tengermelléken engedélyezik és a legfontosabb ellenzéki aktivistákat elítélik, a kormány néhány hónap alatt visszavonhat mindent, arról pedig gondoskodni fognak, hogy még egyszer ne kerüljenek ilyen helyzetbe, mint most. Tehát: még semmi sem dőlt el, még lehetséges minden, és mindennek az ellenkezője.

Mindenesetre, amennyiben az engedmények valóságosnak bizonyulnak, szinte biztosra vehető, hogy a szovjetek

« ejteni » fogják a lengyel vezetőséget, ennek minden lehetséges következményével. Pillanatnyilag két jel mutat erre. A kelet-német sajtó és a TASSZ átvette Gus Hall « elemzését » a lengyel helyzetről. E szerint a sztrájkok ideológiai visszalépést jelentenek a szocialista államban, következésképp a lengyel vezetőknek nem lett volna szabad engedniök, hogy sztrájkra kerüljön a sor. Sokat mondó a *Scînteia* mai cikke is ebben a vonatkozásban. Egészen véletlenül épp most jutott eszükbe, hogy a romániai egyesült szakszervezetek központi szervező bizottságának 1944. szept. 1-i megalakulásáról megemlékezzenek. A cikk szerint a romániai szakszervezeti mozgalom két háború közötti megosztottsága, több szakszervezeti központ létezése kárt okozott a munkásosztálynak. « Ezeknek az egyetemes és örökérvényű tapasztalatoknak a tisztánlátó elemzéséből kiindulva, az RKP a munkásegység maradéktalan helyreállítását és megerősítését állította politikai és szervezeti munkájának középpontjába. » Feltűnő, hogy éppen a románok, akik állandóan a nemzeti sajátosságokon csüngenek, és irtóznak a marxizmus-leninizmus vagy akár a szocializmus nagyon oroszul hangzó általános törvényszerűségeitől, most holmi egyetemes és örökérvényű történelmi tapasztalatokról beszélnek. Ebből is látszik, hogy Kelet-Európában az igazi törésvonal nem a hatalmi-politikai (és egyúttal külpolitikai) sakkhúzások, hanem az egyes társadalmak autonómia-képessége mentén húzódik. A *Scînteia* nyilván nemcsak azért írja ezt, mert — mint ezt a BBC magyar adásának tegnap esti kerekasztal-beszélgetésén Schöpflin György, Gömöri György és Basa Tamás oly helyesen megállapította, — a Lengyelország után következő potenciális « gyenge láncszem » éppen Románia; hanem általános elvi megfontolásokból is. Az egypártrendszer kiépítésének legelső állomása a szakszervezeti egység megteremtése volt (Romániában 1944 szeptemberétől, Magyarországon 1945 áprilisától). A szakszervezeti egység megbontása tehát nyilvánvalóan magát a rendszert (a rendszer « lényegét ») érintő kérdés. Éppen ezért a szovjetek és a többi kelet-európai párt vezetői semmilyen körülmények között sem fogadhatják el.

A TASSZ ismertette A. Petrovnak a holnapi *Pravdá*-ban megjelenő cikkét. E szerint a tengerparti és különösen a gdanski sztrájkolók soraiba antiszocialista elemek furakodtak be, akik követeléseikkel meg akarják bontani a lengyel párt és munkásosztály egységét. Ugyanakkor egyetlen szó sem esik a megegyezésről! Ez arra utal, hogy a lengyel párt a szovjetek megkérdezése, illetve beleegyezése nélkül teljesítette a sztrájkoló munkások követeléseit. Ami 1968 megisméltődéséhez vezethet. Csakhogy ezúttal a szovjete-
ket kihívó változás nem pártpolitikai, hanem társadalmi-
nemzeti jellegű, s így visszafejlesztése szinte a lehetetlennel
határos.

Szept. 3

A sztrájkok idején letartóztatott 30 ellenzékit szabadon engedték. Ez a mélységét mutatja a munkások és a kormány közötti megegyezésnek: a *Trybuna Ludu* 30-31-i száma még név szerint támadta Kuront és Michniket, a moszkvai rádió 1-én ismertette a cikket, és 1-én este Kuron már sajtóértekezletet tartott Varsóban, amelyen kijelentette, hogy nem a kormány ígéretében, hanem a totalitarisztikus hatalommal szemben kivívott szabadságok erejében bízik. Az alsó-sziléziai sztrájkoló bányászok és a kormány között ma (3-án) aláírt egyezmény pedig, amely a sajátos követelések mellett a Gdanskban kivívott legfontosabb politikai jellegű vívmányokat (szabad szakszervezetek, sztrájkjog) is tartalmazza, a megegyezés szélességére mutat. Krzysztof Pomian történész, a KOR Párizsban tartózkodó tagja a következőképpen foglalta össze a francia rádió kelet-európai adásában a helyzetet: húsz évvel ezelőtt senki sem gondolta volna, hogy például a magyar gazdaságpolitika vagy a román külpolitika összeegyeztethető a szocialista rendszerrel, márpedig ma látjuk, hogy igenis összeegyeztethető. Ugyanez fog történni a lengyel társadalomban beállott változásokkal is. A helyzet tehát hosszú távon is stabilizálható anélkül, hogy veszélyeztetné a kommunista párt hatalmi és a Szovjetunió nagyhatalmi érde-

keit. Pomian reméli, hogy a Szovjetunió elfogadja a Lengyelországban létrejött kompromisszumot, annál is inkább, mert egyáltalán nem valószínű, hogy az ottani fejlemények más országokra is átterjedjenek, hiszen — így Pomian — a kelet-európai szocialista országok között csak annyi a közös vonás, hogy valamennyien a Varsói szerződés és a KGST tagjai.

Ez az optimizmus azoknak a sajátja, akiknél a kritikai vagy ellenzéki magatartás kiindulópontja maga a rendszer, amellyel szembefordultak. Azok az ellenzékiek, akik nem tartoznak bele a fenti kategóriába, ugyancsak a fennálló viszonyokból indulnak ki, csakhogy e viszonyokat a nemzeti és európai történelem tágabb keretébe ágyazva ítélik meg, s mind érzelmi-erkölcsi, mind politikai szempontból e keretek érdeklik őket, nem pedig az ún. szocialista rendszer továbbfejleszthetősége. A kelet-európai rendszerek válságától ez utóbbiak a nemzeti történelem lényegi folytonosságának a helyreállítását, az előbbieket a szóbanforgó rendszerek megreformálásának a lehetőségét remélik. Két magatartás áll tehát egymás *mellett* — egyfajta folytonosság-központúság (amely nem tévesztendő össze a 44/45 előtti hatalmi-politikai rend visszakívánásával) és egyfajta « *fuite en avant* » — s ha közös ellenfelüktől, a ma uralkodó rendszertől eltekintünk, egymással *szemben*.

Szept. 5.

A *Pravda* újabb figyelmeztető cikkei: a lengyel pártnak « olyan jól meggondolt intézkedéseket kell hoznia, amelyeknek nemcsak a gazdasági, hanem esetleg más jellegű következményeivel is számolnak. » Ez alig burkolt fenyegetés, akárcsak a lengyel hadsereg lapjában 4-én megjelent cikk (ezt nem a varsói, hanem a moszkvai rádió ismertette), amely bizonyos « nyugtalanító jelenségekről » ír, és a következő felszólítást intézi a lengyel pártvezetőséghez: « A szocialista társadalom egységét fenyegető kísérletek az ország védelmi képességeit is gyengítik, következésképpen a leghatározottabban kell fellépni ellenük. »

Jellemző az a tökéletes némaság, amellyel a román sajtó augusztus 31-e, vagyis a kormány és a sztájkolók közötti megegyezések óta a lengyel eseményeket « kezeli ». Ingerültség és páni félelem a legfelsőbb szinteken. A román pártvezetőség talán nem is a lengyel forró hullám Romániára való áttérjedésétől fél (bár ez sem zárható ki), hanem attól, hogy a lengyel események miatt a szovjetek végképp elveszítik türelmüket, és átértékelve egész Kelet-Európához fűződő viszonyukat, olyan új *közvetlen* függőségi rendszert vezetnek be, amely elképzeléseik szerint eleve kizárja a lengyelországihoz hasonló helyzetek kialakulását.

Szept. 7.

Az eddigi lengyel fejleményekből minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy a hatalom olyan engedményeket tett, amelyekre sem ideológiailag, sem politikailag nem volt felkészülve. Vagyis kénytelen volt meghátrálni, elfogadni a sztájkoló munkások által szabott feltételeket. Szinte szó szerint beigazolódtak Milovan Gyilasz szavai: « Egy dolgot világosan kell látnunk: ha valóban a kommunizmus végét akarjuk, nem remélhetjük, hogy ez bekövetkezhetik anélkül, hogy valahol erő alkalmazására ne kerüljön sor. Vigyázzon, nem forradalom vagy polgárháború mellett kardoskodom. Viszont teljesen jogosultnak tartanám, ha egy jogaitól megfosztott népesség sztájkokkal és tüntetésekkel gyakorolna nyomást... » (George Urban beszélgetése Gyilasszal, *Encounter*, 1971/12.) Az erő alkalmazása valóban nem jelent feltétlenül erőszakot, csupán az uralkodó (jog)rend által el nem ismert eszközök felhasználását. « Ha valóban a kommunizmus végét akarjuk... » Gyilasz fogalmazása azonnal a legvitatottabb kérdéshez vezet el bennünket. A lépcsőzetes átmenet hívei számára a « kommunizmus vége » értelmetlen kijelentés. « Mi nem a kommunizmus végét akarjuk, hanem mindig valamilyen konkrét, kézzelfogható cél elérését. » A már

idézett Pomian ezt úgy fogalmazta meg, hogy az ún. szocialista rendszerek sokkal rugalmasabbak, mint ahogy azt egyesek feltételezték. Semmiképpen sem holmi kártyavá-
rakhor hasonlók, amelyekből elég kihúzni egy lapot, és azonnal összeomlanak. Ebből az ideológiai alapállásból következik Pomiannak az a feltételezése, hogy a párt, ha nehezen is, de alkalmazkodni fog az új helyzethez, amely kellemetlen oldalai mellett bizonyos előnyökkel is kecsegtet: végeredményben 1944 óta most fordult elő először, hogy a munkásosztály tényleges képviselői elismerték a párt vezető szerepét a társadalomban. Egyszóval olyan « szocialista » társadalmi szerződés van kialakulóban, amely a társadalom autonómiájának elismerése fejében a párt számára újfajta — demokratikus — legitimitást biztosít. Pomian hangsúlyozza, hogy a helyzet rendkívül cseppfolyós és végeredményben bármi történhet. Ez igaz. A kérdés csak az, hogy a « bármi-»-be a körnégszögesítése is belefér-e?

Szept 8.

Ez a remény-stratégia nem azért irreális, mert az ún. lengyel kommunizmus lényegével nem férhet össze egy ilyenfajta társadalmi szerződés, hanem azért, mert a szovjet megszállás társadalompolitikai valóságával, a *kelet-európai* kommunizmussal nem férhet össze. A tengeremelléki és a sziléziai egyezmények aláírása látszólag a szerződés-koncepciót igazolja. De az egyezmények ténye rögtön más megvilágításba kerül, ha tudomásul vesszük, hogy azokat *mindkét fél* csupán taktikai jellegűnek tekinti. Annak tekinti mindenekelőtt maga a hatalom. A *Trybuna Ludu* augusztus 27-i vezércikkében Ryszard Wojna a következőket írja: « Helytelenek a szakszervezeti mozgalom széttörését és a párttal való szembeállítását célzó követelések. Ráadásul irreálisak is. Ezzel szemben a mi álláspontunk az, hogy a munkásosztálynak joga van ahhoz, hogy a szakszervezetek céljait és feladatait ő maga állapítsa meg. » Wladislaw Porzycki, a gdanski vajdasági szakszervezeti tanács elnöke szerint: « A központi ható-

ságok és a Központi Szakszervezeti Tanács nem rendelkezik semmiféle programmal a nehéz gazdasági és társadalmi helyzet megoldására. A dolgozók javaslatainak hosszadalmas intézése csak elmélyíti azt az érzést, hogy a szakszervezetek nem a dolgozók, hanem az igazgatóság érdekeit képviselik. A sztrájkok a munkásosztály tiltakozásának automatikus kifejeződései, és nem antiszocialista jellegűek. Néhány személy azonban odáig ment, hogy a gdanski hajógyárban ellenséges beszédeket tartott, és megpróbálva kihasználni a helyzetet, szabad szakszervezetek alakítását javasolta. A szakszervezetek javítását lehet követelni, de a párttól való elszakításukat nem.» (*Głos Pracy*, 1980. aug. 27.) Egy nappal később a szakszervezeti kérdéssel foglalkozó vezércikkben szögezi le a *Trybuna Ludu*: « A szakszervezetekről folyó általános vitában a helyes és reális irányban haladó konstruktív javaslatok vannak túlsúlyban, amelyek a szakszervezeti mozgalomnak a szocialista rend egyetememes érvényű és sérthetetlen alapelvein nyugvó mély megújítását tűzik ki célul. [...] Felelősségérzetünk ugyanakkor arra készlet, hogy megmondjuk: olyan hangok is hallatszanak, amelyek az ellenkező irányba mutatnak. Ezek lényege teljesen új struktúrák azonnali létrehozásának követelése, amelyek legalábbis névleg kapcsolódnak a szakszervezeti hagyományokhoz, de valójában a szocialista építéssel és a társadalmi renddel ellenkező felfogást hirdető politikai mozgalommá válnának. Nem téveszthetjük szem elől azt a tényt, hogy a szocializmus ellenségei már rég nem a szakszervezeti mozgalom megújításának, hanem széttörésének jelszavát hangoztatják. Annak helyébe olyan szervezetet hoznának létre, amely tág teret nyitna tevékenységüknek. [...] Konkurens szervezetek létesítésének követelése a szakszervezeti mozgalom keretében a lengyel dolgozók egységének szétzúzását, belső harcok kirobbantását, el- és leszámolások előidézését, a társadalmi élet anarchiáját célozzák. Ezt nem szabad megengedni. Az egység a dolgozók legéletbevágóbb érdeke. Népünk egyik nagy vívmánya.» Stb. stb.

Az a tény, hogy a Lengyel Egyesült Munkáspárt mégis elfogadta a független szakszervezeteket, azt jelenti, hogy nyilvánvalóan kényszerhelyzetnek engedelmeskedett. Egyszerűen nem volt más választása. Minthogy a gyárak területén tartózkodó sztrájkoló munkásokba nem lövethetett bele, engednie kellett. És abban a pillanatban, ahogy engedett, nyilvánvalóvá tette, hogy elvesztette a társadalom fölötti egyeduralmát. A helyzet érdekessége és újszerűsége abból adódik, hogy hatalom és társadalom kettőssége, megosztottsága végre láthatóvá, sőt kifejezetté vált Kelet-Európában. A kelet-európai helyzet *lényege* éppen ez, hogy itt a fenti megosztottság csak « magánvalósága szerint » van meg, mint « ontológiai » alap, ami azonban a párt egyeduralma miatt nem tud érvényesülni. Lengyelországban ennek az egyeduralomnak, ennek a mindenütt jelenvaló hatalomnak a megingása tette lehetővé az új egyezményt. Ez a lengyel párt számára meglehetősen tudathasadásos állapotot teremtett. Egyrészt az egyezmény aláírásával feladták a rendszer « lényegét » (elvesztették a társadalom fölötti egyeduralmukat), aminek természetesen tudatában vannak, de ugyanakkor a párt és a nép közötti egység helyreállításáról, a párt vezető szerepének változatlan biztosításáról, a szocialista rendszer alapelveinek sérthetetlenségéről szónokolnak, amit nemhogy az oroszok, de még ők maguk sem hisznek el. A megegyezés tehát (még mindig a párt szempontjából) azért nem tekinthető társadalmi szerződésszerűnek, azért taktikai jellegű csupán, mert létrejötténél fogva (eleve) tartalmazza önnön felszámolásának nemcsak a lehetőségét, hanem szükségszerűségét. A párt vezető szerepének, a szocialista rendszer sérthetetlenségének hangoztatása nem maradhat tartósan az a paraván, amely mögött (mint ezt a lépcsőzetes átmenet hívei képzelik) a párt és a társadalom lényegi konvulziók nélkül élhetik a maguk egymás által korlátozott és szabályozott életét. Vagy a spanyolfal foszlik széjjel az új intézmények előretörése, a párt-egyeduralom megtöréséből fakadó jelenségek és események eszkalációja folytán (hogy létrejöjjön a hatalmi megosztottságot intéz-

ményesen és jogilag biztosító tényleges társadalmi szerződés), vagy a hatalom és a társadalom lényegi egységét hirdető dogmáknak fognak szovjet segítséggel újból érvényt szerezni.

Az egyezményt a gdanski Üzemközi Sztrájkbizottság is taktikainak, ideiglenesnek tekinti. « Elértünk-e mindent — mondta Lech Walesa az egyezmény aláírásakor —, amit akartunk, amit óhajtottunk, amiről álmodtunk? [...] Mindent elértünk, amit a jelenlegi helyzetben el lehetett érni. A többit is megszerezzük, mert rendelkezünk a legfontosabbal, a mi saját, független, önkormányzati szakszervezeteinkkel. Ez a mi garanciánk a jövőre. » (*Trybuna Ludu*, 1980. szept. 1.) A hagyomány-szimbólumok (kereszt, a pápa arcképe, a nemzeti himnusz éneklése, a nemzetre és a hazára történő hivatkozások) általános elterjedtsége, Walesa folytonos utalásai arra, hogy « 35 év után először » kerül sor tényleges párbeszédre a munkás-ság és a kormány között, mindez arra utal, hogy a lengyel sztrájkoló munkások képviselői (és minden jel szerint velük együtt a lakosság többsége) *nem* a 44 utáni fejlemények talaján állnak, a 44 utáni történelmet nem tekintik « bevégezettnek », vagyis visszavonhatatlanul megtörténtnek, s így nem is *azt* akarják a közelebbi vagy a távolabbi jövőben demokratikussá finomítani. A lengyelek a háború után rájuk erőltetett rendszerrel kötött házasságukat nyilvánvalóan « mariage blanc »-nak, névházasságnak tekintik, amiből nem születhet semmi. A jelenlegi hatalom csődjével szemben a számukra természetes módon kínálkozó alternatíva nem a proletárdiktatúrával kötött szerződés, hanem a proletárdiktatúra *előtti* politikai alapokhoz, a lengyel hagyományokhoz való *visszatérés*.

És ha a Szovjetunió úgy akarja: a fegyveres ellenállás hagyományához való *visszatérés* is.